

A szláv *o* ~ magyar *a* kérdése.

I. Bevezetés.

Szláv jövevényszavaink hangtani tanulságait tudvalevőleg MIKLOSICH próbálta először összeállítani «Die slavischen Elemente im Magyarischen» című munkájának bevezetésében. E tanulságok során a szláv *o*-ról csak annyit mond, hogy «im allgemeinen» *a* lett belőle a magyarban. MIKLOSICHnak ezen tanítása csakhamar átment a magyar nyelvészeti irodalomba is. Minden magyar nyelvész elfogadta és újra meg újra hirdette minden alkalommal, hogy szláv *o*-nak a magyarban *a* szokott megfelelni. De hogy milyen hangtani vagy korbéli föltételek között lett belőle *a* és milyenek között nem lett belőle *a*, azt máig sem vizsgálta meg senki sem. Ma is csak annyit tudunk tehát e hangmegfelelésről, a mennyit MIKLOSICH éppen 40 évvel ezelőtt állapított meg róla. Sőt talán még ennél is kevesebbet tudunk róla, mióta SZINNYEI megtartotta «Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?» cz. híres fölolvasását, a melyben egyebek közt azt is bizonyítani próbálta, hogy abban a szláv nyelvjárásban, melyből régi szláv jövevényszavaink java része való, az *o* (legalább részben) más szláv nyelvek megfelelő hangjánál nyitabb, azaz magyar *a*-féle (= *ä*) hang volt (Nyr. XXIV. 199—201).

Nyilvánvaló, hogy a szláv *o* ~ magyar *a* megfelelésének kérdése e föltevessel még jóval bonyolultabbá vált. Mert azelőtt csak az volt az eldöntendő kérdés, hogy milyen föltételek alatt lett szláv *o*-ból a magyarban *a*, és milyenek alatt maradt meg *o*-nak, de ha SZINNYEI föltevése helyes, akkor először is azt a kétségbeejtően nehéz kérdést kellene eldönteni, hogy mely esetekben hangzott az *o*-val írott szláv szóban csakugyan *o*, és

mely esetekben *ä*, s csak ennek eldöntése után következhetnék sorra azon, most már kettős kérdés, hogy mely föltételek alatt felel meg egyrészt szl. *o*-nak m. *a* vagy *o*, és másrészt szl. **ä*-nak m. *a* vagy *o*. Olyan roppant nehezé vált tehát ezzel a kérdéseknek ez egész csoportja, hogy valóban nem lehet rajta csodálkoznunk, hogy bár az utóbbi 16 esztendő folyamán (SZINNYEI fölolvasásának megjelenése óta) igen sokat foglalkoztak, különösen ASBÓTH és MELICH, szláv jövevényszavainkkal s e téren több nehéz kérdést részint megoldottak, részint legalább közel vittek megoldásához, a szl. *o* ~ m. *a* viszonyának kérdése egyetlen egy lépéssel sem haladt előbbre. SZINNYEI maga megkísérelte ugyan egy idetartozó részletkérdésnek megoldását, mikor a NyK.-ben megjelent második értekezése keretében (XXVII. 369—70) a megelőző vagy követő mássalhangzók hatásának próbálta tulajdonítani, s e szerint a magyarban végbement *a* > *o* változásnak magyarázni azon eseteket, melyekben (szláv írott *o*-val szemben) ma *o* hang van régi szláv jövevényszavainkban (pl. *pogácsa*, *pokrócz*, *oltár*, *olaj*, *morva*, *kovács* stb.), de ASBÓTH azóta, s az én véleményem szerint teljesen meggyőző módon, bebizonyította e magyarázat tarthatatlanságát (u. o. XXXIII. 114—15). ASBÓTH maga erre vonatkozólag azt a véleményét fejezte ki, hogy az *o* > *a* hangváltozás talán a bolgár eredet kritériuma lehetne, de vele szemben viszont MELICH bizonyította be, hogy ez a változás olyan szláv jövevényszavainkban is megtörtént, a melyek semmi esetre sem lehetnek bolgár eredetűek (u. o. XXXIX. 27—30).*)

A kérdés tehát még ma is éppen olyan bonyolult, a mi

*) Negatív úton czáfolja ASBÓTH föltevését még az a körülmény is, hogy a *donga*, *konkoly*, *korong*, *gomba*, *tompa*, *szombat*-féle, ASBÓTH elmélete szerint bolgár eredetű szavakban az *o* nem változott *a*-vá. Ezekre SZINNYEI (NyK. XXII. 370) joggal mondhatta azt, hogy nem tartoznak ugyanarra a lapra, mint a *bab*, *szabad*, *ablak* és *pogácsa*, *pokrócz*, *oltár*-félék, mert a szl. *q*-ban orrhangú *o* volt (erre vonatkozólag különben vö. MELICH, MNyV VI. 400), de ASBÓTH, a ki nem fogadja el SZINNYEI magyarázatát a szl. *o* fonétikai értékére vonatkozó föltevését, már nem hivatkozhatik erre, mert a magyarban (nem lévén orrhangú *o*-ja) ezek is kezdettől fogva mindig csak tiszta *o*-val hangozhattak, s mégsem lett belőlük *danya*, *kan-koly*, *szombat* stb., holott az ő elmélete szerint bolgár-szláv eredetűek.

lyennek az imént bemutattam. S ha ilyen körülmények között mégis hozzá akarunk végre valahára fogni e fontos kérdés behatódott vizsgálatához, akkor véleményem szerint legelőször is el kellene távolítanunk azt a súlyos követ, melyet SZINNYEI a vizsgálat útjába gördített akkor, mikor az óbolgár-féle szláv *o*-nak *á* hangzást tulajdonított.

Őszintén megvallom, hogy az én gyöngye erőm nem volna elegendő e nehéz kő eltávolításához, de azt hiszem, hogy ma már jogunk van e kő — elkerülésére. Jogunk van rá nemcsak azért, mert olyan szakértő, mint ASBÓTH (NyK. XXV. 468, XXVI. 357, Nyr. XXIX. 68, Nytud. III. 204), mindjárt akkor s azóta is többször e föltevés ellen nyilatkozott, hanem főleg azért, mert ez a SZINNYEI-féle föltevés mindeddig, 16 éven át, terméketlenné bizonyult. Már pedig a tapasztalat azt bizonyítja, hogy minden tudományos föltevés, a mely bár csak részben is eltalálja a valót, csakhamar megtermi gyümölcsét azzal, hogy újabb igazságok fölfedezésére vagy legalább föltevésére vezet. Valószínűnek tartom különben, hogy SZINNYEI ma már maga sem ragaszkodik e föltevéséhez. Hiszen nincs is rá elkerülhetetlen szüksége, mert középkori nyelvemlékeink olvasására vonatkozó elmélete nem tagadja azt, hogy sok szavunkban csakugyan nyiltabbra változtak a felső és középső nyelvállású magánhangzók (csak e nyiltabbra válásnak általános érvényét tagadja), elméletének minden sérelme nélkül engedhetné meg tehát azt is, hogy azon esetek, melyekben szláv *o*-val szemben ma *a* hang van a magyarban, szintén e nyiltabbra válás esetei közé tartoznak. Annál is inkább, mert — mint ezt alább még látni fogjuk — ez esetek száma nem is oly igen nagy azokéhoz képest, melyekben az *o* megmaradt.

Ha tehát SZINNYEINEK az egykori szláv *o* fonétikai értékéről fölállított föltevését, a nélkül, hogy meg tudnók czáfolni, a fennebb jelzett okokból egyszerűen mellőzzük, akkor a szl. *o* ~ m. *a* viszonyának kérdésében ismét ott vagyunk, a hol SZINNYEI előtt voltunk. Vagyis tudjuk azt, a mit nyelvészeink 40 év óta különféle változatokban számtalanszor ismételnék, hogy régi szláv jövevényszavainkban szláv *o*-nak «általában», «rendesen» *a* «szokott» megfelelni, de arról, hogy miért történt meg e hangváltozás csak sok esetben s miért nem minden esetben, s hogy

mi volt minden egyes esetben az *o* megváltozásának vagy megőrződésének oka, minderről még csak sejtelmünk sincsen. S ha én most az idetartozó jelenségekben rejlő törvényszerűségnek kiderítését bátorodom megkísérteni, noha szláv nyelvészeti ismereteim jóformán egyenlők a semmivel, s noha ez nálamnál sokkal kiválóbb nyelvészeknek 40 év leforgása alatt sem sikerült, akkor engem e kísérletre egyrészt azon kétségtelen meggyőződésem bátorít, hogy a szláv *o*-nak részben *a*-vá való változása már a magyar nyelvtörténetben végbement tény, s hogy e szerint csakis magyar hangtani kérdéssel állunk itt szemben, melynek megoldására különösebb szláv nyelvészeti ismeretekre egyáltalán nincs szükségünk, másrészt pedig azon meggyőződésem, hogy nem a tudásnak, hanem csakis a kutatás módszerének fogyatékosága akadályozta meg eddig a magyar nyelvészet művelőit az *e* jelenségekben okvetetlenül rejlő törvényszerűség fölismerésében. Minthogy tehát az én véleményem szerint tulajdonképpen a kutatás módszerén fordul meg a kérdés megoldása, legyen szabad, mielőtt hozzáfognánk az eddig ismeretlen hangtörvény megállapításához, előre bocsátanom egynémely megjegyzésemet a magyar hangtörténeti kutatás módszereire vonatkozólag.

II. Módszertani kérdések.

Hogyan jutunk a hangtörvények birtokába? Kétségkívül csakis úgy, hogy elvonjuk őket az etimológiákból. És hogyan jutunk az etimológiák birtokába? Nehezebb részének kétségkívül csakis a hangtörvények segítségével. Itt tehát jó részben circulus vitiosussal van dolgunk. Mert minél több etimológiát ismerünk, annál pontosabban állapíthatjuk meg a hangtörvényeket, s minél jobban ismerjük a hangtörvényeket, annál több új etimológiát állíthatunk föl s annál pontosabban állapíthatjuk meg a nagyjában már ismerteket.

Hogy etimológiákban szegények volnánk, azt egyáltalán nem lehetne mondani. Hiszen a legutóbb lefolyt húsz esztendő legélénkebb nyelvészeti munkássága éppen a szófejtésnek érdekes mezején folyt le, s ezen buzgó munkásság eredményeként — ha sokszor hiányosan és homályosan is — ma már fölismertük

nyelvünk szókészletének török, szláv, latin, olasz, német és oláh elemeit szinte-szinte teljes számmal. Honnan van tehát mégis az, hogy a szavaink hangalakját szabályozó hangtörvények ismeretében olyan hihetetlenül szegények vagyunk?

Az én véleményem szerint onnan, hogy (a mennyiben ugyan kutatták is e hangtörvényeket) hibás módon kutatták őket. A mássalhangzókra vonatkozó hangtörténeti kutatások módszerével most nem szándékozom foglalkozni, nézzük tehát csak azt, hogy milyen módszert követtek nyelvészeink a magánhangzók hangtörvényeinek nyomozásában? A TMNy. óta szinte kivétel nélkül azt, hogy vizsgálták az illető hang történetét először az első szótagban, másodszer a szó belsejének többi szótagjaiban, s néha harmadszor még külön a szó végén. Hogy a szóvégi magánhangzók történetét a többiekétől különválasztva próbálták megfejteni, azt teljesen értem. Mert — bár máig sincsenek pontosan megállapítva és szabályba foglalva — a napnál is világosabb, hogy külön szóvégi hangtörvényeink igenis vannak.*) De mire való a szó első és további szóbeli szótagjainak szétválasztása? A szinte nyelvészeti közvéleménynek mondható általános fölfogás szerint azért van rá szükség, mert az első szótag hangsúlyos, a többiek pedig hangsúlytalanok. Hogy hangsúlyos helyzetben néha megnyúlik egy rövid magánhangzó, az kétségtelenül bizonyos, de hogy hangsúlyos helyzetben általában is másképpen történék a magyar hangfejlődés, mint hangsúlytalan helyzetben, ez az állítás az úntig való ismétlés daczára sem válik igazzá mindaddig, a míg be nem bizonyítja valaki. Már pedig ennek komoly bizonyítását még csak meg sem kísérelte eddig senki. Sőt az eddigi hangtörténeti vizsgálódások — a mennyiben ugyan valamely használható tanulsággal jártak — éppen azt bizonyítják, hogy a hangfejlődés hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban egy úton járt. Én legalább nem ismerek egyetlen egy magyar hangtörvényt sem, vagy bár hangtörvényfélét sem, a mely csak is az első szótagban, vagy csak is a többi szótagokban volna érvényes. Érdemes-e tehát a

*) Az idetartozó kérdéseknek egy nevezetes csoportját MELICH legutóbb ú. l. véglegesen tisztázta «A tövégi magánhangzókról» című tanulmányában (MNy. VII. 14. s köv. ll.).

magyar hangtörténeti kutatásokban szétválasztani a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok magánhangzóinak vizsgálatát csakis azért, mert — a germán és román nyelvészetben jó okoknál fogva szokásos? Én azt hiszem, hogy nem érdemes.

A szóvégi magánhangzóknak a többiektől való különválasztását a kutatás módszerében az imént már helyesletem. De ebben a tekintetben én még tovább is mennék egy jókor lépéssel. Azt hiszem u. i., hogy nemcsak a szóvégi, hanem sok esetben a szó utolsó szótagjában álló magánhangzókat is ki kell rekesztenünk a vizsgálat anyagából, ha eredményre akarunk jutni. Még abban az esetben is, ha az egész szó csak egy szótagú. Sőt nemcsak az utolsó szótag magánhangzóját, hanem hangzóvesztő tövek esetében még azon szótagét is, a mely a kieshető magánhangzó szótagját közvetlenül megelőzi. Sőt még más szavakban is ki kell rekesztenünk a tárgyalásból minden szótagét, a mely az utóbbi századok folyamán bármilyen oknál fogva nyiltból zárttá, vagy zártból nyilttá változott. Mindezen szótagoknak mai hangállapotát t. i. teljesen alkalmatlannak tartom a hangtörvények megállapítására, sőt azt hiszem, hogy a magánhangzók történetére vonatkozó eddigi kutatások éppen azért voltak olyan eredménytelenek, mert a szavak utolsó, vagy hangzóvesztőt közvetlenül megelőző, vagy a nyelvtörténet folyamán megváltozott minőségű szótagjainak tanulságai minduntalan ellentmondtak azoknak a tanulságoknak, a melyeket a nem ilyen helyzetű szótagok magánhangzóinak hangfejlődéséből esetleg le lehetett volna vonni, s így mindig nehezítették, legtöbbször meg éppen lehetetlenné tették a hangtörvények megállapítását.

Az ilyen természetű szótagok magánhangzóinak a vizsgálat anyagából való kirekesztésére vonatkozó óhajtásom első pillanatra bizonyára megütközést fog kelteni. Hogy azonban ezt az óhajtásomat kellően megokolhassam, előbb még a hangtörténeti kutatás módszerére vonatkozó egy más megjegyzésemet is elő kell terjesztenem. Azt, hogy sok mindenféle jelből arra a — nem mondhatom egyelőre meggyőződésnek, mondom hát úgy, hogy igen valószínű sejtelemre jutottam, hogy a magyar magánhangzók hangtörténetében nem az a fontos, hogy valamely hang hangsúlyos vagy hangsúlytalan szótagban állott-e, hanem igenis

az, hogy zárt vagy nyílt szótagban állott-e, a mit az eddigi kutatók teljességgel figyelmen kívül hagytak. Már pedig, ha a nyíltságnak vagy zártágnak csakugyan van valami fontossága, a minek lehetősége a priori semmiesetre sem tagadható, akkor az olyan magánhangzó, mely a szónak valamely elsőbb szótagjában akár nyílt, akár zárt helyzetben van, állandóan megtartja ezt a helyzetét, sokszor évszázadokon keresztül is mindaddig, a míg valamely újonnan keletkező hangtörvény ebben a tekintetben változást nem teremt. De egészen mások ám a viszonyok a szó utolsó szótagjának, vagy hangzóvesztőt, vagy pl. végképen eltüntet közvetlenül megelőző szótagjának magánhangzójára nézve. Egy utolsó szótagnak a magánhangzója csak akkor föltétlenül zárt, ha a szó két mássalhangzón végződik, vagy ha hangzóvesztő szóban áll. (Pl. *part*, *par-tot*, *par-ti* stb., vagy *bokor*, *bokor-ban*, *bokor-nak* stb.) Ha ellenben csak egy mássalhangzón végződik a szó, vagy nem hangzóvesztő, akkor az utolsó szótag lehet ugyan pl. zárt — az alanyesetben, de nyílttá válik mindannyiszor, valahányszor beszéd közben kötőhangzós rag vagy képző járul hozzá. (Pl. *fal*, de: *fa-lat*, *fa-lak*, *fa-laz* stb.) És persze megfordítva is az ilyen szónek utolsó tagja lehet ugyan nyílt — az alanyesetben, de zárttá válik mindannyiszor, valahányszor beszéd közben egy pusztá mássalhangzóból álló rag vagy képző járul hozzá. (Pl. *fa*, de: *fák*, *fát*, *fám* stb.) S éppen így a hangzóvesztő tövekben is nyílt helyzetben van ugyan a kieshetőt megelőző magánhangzó a szónek mindazon alakjaiban, melyekben az utána következő szótag magánhangzója megvan (pl. *bo-kor*, *bo-korban*, *bo-kornak* stb.), de viszont zárt helyzetben van a szónek mindazon alakjaiban, a melyekben ez a magánhangzó hiányzik (pl. *bok-rot*, *bok-rok*, *bok-ros* stb.). És pl. az ismeretes *malina* > *málna*-féle hangtörténeti típushoz tartozó szavakban is (pl. a **kulucsár* alakból származó mai köznyelvi *kulcsár* s nyelvjárási *kolcsár* alakban) az első szótag bizonyos korig nyílt volt ugyan a magyarban, de később, a második nyílt szótag magánhangzójának kiesése után, már zárt volt.

Föltéve mármost, hogy a nyílt és zárt szótag magánhangzójára nézve csakugyan más-más hangtörvény érvényes — a minek lehetősége, ismétlem, a priori semmiképpen sem

tagadható — melyik hangtörvény fog ilyenkor érvényesülni, mikor ugyanaz a magánhangzó hol nyílt, hol meg zárt helyzetben van? Az-e, a mely a nyílt szótagban álló magánhangzó hangfejlődését szabályozza, vagy az-e, a mely a zártban állót? Ez az egy mássalhangzón végződő s nem hangzóvesztő, utolsó szótagok, valamint a hangzóvesztőt közvetlenül megelőző szótagok magánhangzóinak esetében nyilván csakis a belső analogiának mindenkor, nagyon is esetleges hatásától függ; vagyis attól, hogy a szónak mely alakjai fordulnak elő az élő beszédben túlnyomó gyakorisággal. A nyelvtörténetünk folyamán véglegesen megváltozott minőségű szótagok magánhangzóinak esetében (pl. **kulucsár* > *kulcsár* ~ *kolcsár*) pedig attól függ, hogy a nyelvtörténetnek melyik időpontjában változott meg a szótag eredeti zártsága vagy nyíltsága.

Egy-egy kedvező esetben, ha nem is föltétlen bizonyossággal, de nagy valószínűséggel meg tudjuk talán mondani, hogy az illető, még ma is változó minőségű szótagnak magánhangzója nyílt vagy zárt helyzetben szerepel-e túlnyomó gyakorisággal, de ki tudná ezt minden egyes esetben eldönteni? Éppígy egy-egy nyelvtörténetileg kedvező esetben meg tudjuk talán mondani, hogy mely korban vált valamely szótag állandóan nyíltból zárttá, vagy állandóan zártból nyílttá, de nyelvtörténeti adataink késő és hiányos volta mellett ki tudná ezt minden ilyen szóra nézve pontosan megállapítani? S így ki merné azt minden egyes alkalommal már előre is eldönteni, hogy egy-egy ilyen nem állandó természetű szótagnak mai hangállapotában miféle hangtörvénynek hatását kell látnunk?

Ha tehát a szótag nyíltságának vagy zártságának csakugyan van valami hangtörténeti jelentősége, akkor a magánhangzók történetét szabályozó hangtörvények kutatásában egyedül csakis az lehet a célhoz vezető eljárás mód, ha a hangfejlődésben okvetetlenül meglevő, de előttünk egyelőre még ismeretlen szabályszerűséget szigorúan csakis azon esetek tanulságaiból próbáljuk elvonni, a melyekben az illető magánhangzó minden nyelvtani alakban és minden korban állandóan nyílt, vagy állandóan zárt szótagban állott, és viszont egyelőre teljesen mellőzzük mindazon eseteket, melyekben az illető magánhangzó hol nyílt, hol meg zárt szótagban volt vagy

van ma is. Ha a szavaknak állandó minőségű tagjai alapján sikerült pontosan megállapítani a hangtörvény teljes tartalmát és érvényesülésének feltételeit, akkor persze majd rákerülhet a sor annak megállapítására is, hogy a változó minőségű szótagok mai hangállapotában mi minden egyes esetben magának a tiszta hangtörvénynek s mi a belső analógiának vagy valamely más, gátló hatású körülménynek az eredménye.

Összefoglalhatom mármost a magánhangzók hangtörténetének kutatásában követendő módszerre vonatkozó fölfogásomat.

Én abban a véleményben vagyok, hogy ha ki akarjuk deríteni valamely magánhangzó történetét a magyarban, akkor legelőször is össze kell gyűjtenünk lehetőleg teljes számmal azon helyeseknek vélhető etimológiákat, melyekben az illető hang előfordul. Ezeknek sorából másodszor vizsgálatlanul kell hagynunk (legalább egyelőre) mindazon eseteket, melyekben az illető hang fölváltva nyílt és zárt szótagban állott, vagy még most is állhat. Harmadszor külön-külön kell csoportosítanunk az így megmaradt állandó minőségű anyagban azon eseteket, melyekben az illető magánhangzó nyílt, s azokat, melyekben zárt szótag állott. Ha mindez megtörtént, és természetesen a tanulságok levonásában is a kellő óvatossággal és körültekintéssel járunk el, akkor már reményünk lehet valamely tényleges eredmény elérésére.

Ezen inkább csak megsejtett vagy elméleti úton megállapított eljárás gyakorlati használhatóságát ki akarom ezúttal próbálni egy részletkérdésnek, a szláv jövevényszavainkbeli *o* hang történetének kutatásával.

III. Állandóan nyílt szótagban maradó szláv *o*.

Az e csoportba tartozó, valamilyen oknál fogva (hangtani okokon kívül legtöbbször régi nyelvemlékeinkben való előfordulásuk vagy mai nagy elterjedtségük miatt) régi átvételeknek tekinthető jövevényszavak, a mennyire összegyűjthettem őket, a következők:

szl. *Bogat* > m. *Bogát* (MNyv. IV. 229, NyK. XXXIX. 35,

MEL. SzJöv. I. 2: 105, 180), *bojnik* > *bajnok* [olv. *bajnok*], *) *bolin* > *balin* (MUNK. Hal. műny. 20, Nyr. XXXV. 140.), **Brtolom* > *Bertalan* (MEL. SzJöv. II. 160–61), *čova* > *csáva* (Nyr. XIII. 365), *chohotati* > *hahotál* (Nyr. XXV. 115), *dojka* > *dajka* [olv. *dajka*], **glogynja* > *galagonya* (Nyr. XXXI. 11), *gobino* > *gabona*, *goląbъ* > *galamb*, *gomolja* > *gomolya* (NyK. XXX. 212), *gorazda* -o > *garázda* (NyK. XXXIII. 104), *hobotnica* > *habarnica* (Nyr. XXIX. 68, XXXIX. 301, NyK. XXXIX. 28, 68), *hodaja* > *hódály* (Nyr. XXIII. 6, 130), *jitrocel* > *atracél* (MNyv. II. 310), *kanonik* > *kanonok* (NyK. XVIII. 374, MEL. SzJöv. I. 2: 306), *kobyła* > *kabola*, *kobylica* > *kabóca*, *kobyłina* > *kabolna*, *kabóna* (Nyr. XXXIX. 291), *kočan* > *kocsány*, *kokošъ* > *kakas*, *kolačъ* > *kalács*, *koliba* > *kalába*, *kolomaz* > *kulinász*, *Komarino* > *Komárom* (NyK. XXVII. 63), *komenica* > *keménce* (Nyr. XV. 359), *komora* > *kamara*, *koranja* > *koronya* (Nyr. XXXVI. 232), *kopanjica* > *kopánca* > *kőpénce* (Nyr. XXXIX. 291), *kopati* > *kapál*, *kopytņnikъ* > *kapotnyak* (ASB. SzJöv. I. 55), *korab* > *keréb*, *kerép*, *kosa* > *kasza*, *kosorъ* > *kacor*, **košarъ* > *kosár*, *košarja* > *kasornya*, *kovačъ* > *kovács*, *kozel* > *káزال*, *loboda* > *laboda*, *lokot* > *lakat*, *lopata* > *lapát*, *lopuh* > *lapú*, *lososъ* > *lazac*, *máčoňa* > *mácsonya*, *martoloz* > *martalóc*, *Mikola* > *Mikola* (MEL. SzJöv. I. 2: 119), *močar* > *mocsár*, *močilo* > *mocsolya*, *motovilo* > *matóla*, *nevolja* > *nyaralya*, *nosilo* > *nyoszolya*, *obadvojec* > m. **obajdorčec* > *abajdóc*, *obariti* > *abárol*, *obědъ* > *ebéd*, *obojnost* > *abajnac* [olv. *abajnac*] (Nyr. II. 491), *obora* > *abora* (Nyr. 27: 344), *ocělъ* > *acél*, *ocět* > *ecét* (MNyv. VI. 444), *ojnica* > m. **ojonica* > *ajonca* (MNyv. II. 302, Nyr. XXXIX. 291, 337), *okov* > *akó*, *olej* > *olaj*, *Olomouc* > *Alamóc* (NyK. XXXIX. 29), *opacina* > *apacsin*, *opat* > *apát* (MEL. SzJöv. I. 2: 220), *opatica* > *apáca* (u. o. 222), *oset* > *aszat* (MNyv. II. 309), *Osěk* > *Eszék* (NyK. XXXIX. 41), *ožeg* > *aszag*, *podust* > *paduc* (Nyr. XXXIX. 303), *pogača* > *pogácsa*, **pogonъ* > *pagony*, *pojata* > *pajta* [olv. *pajta*], *polata* > *palota*, *poliska* > *puliszka*, *položnik* (PLET.) > *palozsnaк*, *pometъ* > *pemet*, *pomociti* > *pamacsol*, *ponjava* > *panyó* (MNyv. VI. 68), *ponosъ* > *panasz*, *porąčiti* > *parancsol*, *poseta* > *pszita* (Nyr. XIII. 313, NyK.

*) A mely adatok mellett nincsen utalás, azok MIKLOSICHNAK Slav. El. im Magy. cz. munkájából valók.

XXXVIII. 279), **potegъ* > *pating*, *potokъ* > *patak*, *potykъ* > *patok* (NyK. XXXVI. 272), *Radovan* > *Radován* (Nyr. XXXII. 412), *robota* > *rabota*, *skoba* > *észkába* (Nyr. XXXII. 268), *sokačъ* > *szakács*, *spora*, -o > *szapora* (NyK. XXXIII. 104), *svobodъ* > *szabad*, *tokar* > *tokár* 'észtergályos' (Nyr. XXXVI. 231), *tonia* > *tanya* (MUNK. Hal. műny. 73, NyK. XXV. 157), *topel* > *topoly* (-fa), *Topolica* > *Tapolca* (Nyr. XXXIX. 385. s köv. l.), *vojevoda* > *vajvoda* > *vajda* [olv. *váida*] (u. o.), *zopona* > *zopona* (Nyr. XXII. 226), **zobalō* > *zabola* (NyK. XXXII. 361), *zobati* > *zabát* (NyK. XXX. 78, Nyr. XXV. 115, XXX. 222).

Próbáljuk most levonni ez adatokból a tanulságokat.

Megállapíthatjuk először is azt, hogy összesen 108 a magyarban is állandóan nyíltnak megmaradt szótagban a szláv o hetvenszer a-vá, hatszor é-vé, kétszer u-vá, egyszer-egyszer ó, á, i, ö-vé vált, 26 esetben pedig megmaradt o-nak. — Hagyjuk a csak ritkán szereplő hangváltozásokat egyelőre figyelmen kívül s vizsgáljuk meg előbb a nagyobb számú eseteket.

Ha az *o* > *e* hangváltozásnak hat esetét (*kemence*, *keréb*, *ébed*, *ecét*, *Eszék*, *pemet*) is hozzászámítjuk az *o* > *a* változásnak 70 esetéhez, az egy *o* > *ö* változást (*köpenca*) pedig azon 26-hoz, melyben az *o* megmaradt — ezt jogosan tehetjük, mert hiszen ez esetekben csak a szónak a magas hangrendbe való átcsapása okozta a lényegében jelentéktelen eltérést — akkor azt mondhatjuk, hogy összesen 76 esetben nyiltabbra vált, összesen 27 esetben pedig zárttsága eredeti fokán áll ma az *o*. A nyiltabbra válás esetei tehát túlnyomó többségben vannak ugyan, de elég tekintélyes (27) azon esetek száma is, melyekben szláv *o*-val szemben a magyarban is *o* (*ö*) hangot találunk. Mi lehet mármost annak az oka, hogy a szláv *o* e 27 szótagban nem vált nyiltabbra? Hogy ezt kideríthessük, tekintsük meg e szóbanforgó eseteket kissé közelebről.

Ha figyelmesen végig vizsgáljuk és egymással összehasonlítjuk azon szavakat, melyekben a várt *a* helyén *o* (*ö*) van, akkor okvetetlenül föl kell tűnnie annak a körülménynek, hogy a 27 eset közül 12-szer hosszú *á* hang van az *o* után közvetlenül következő szótagban (*Bogát*, *hahotál*, *hodály*, *kocsány*, *Komárom*, *köpenca* < **kopánca*, *kosár*, *kovács*, *mocsár*, *pogácsa*, *Radován*, *tokár*), nyolcszor pedig az alanyesetben ugyan csak *a*,

de gyakran használt ragos vagy továbbképzett alakokban szintén *á* (vö. *gomolyát, labodát, mácsonyát, Mikolának, aborába, rabotál, szaporán, zaponát*). Azt hiszem, hogy e 20-szor ismétlődő föltűnő találkozást senki sem fogja pusztá véletlennek tulajdonítani. Ennyi egybehangzó esettel szemben bizonyára jogunk van kimondani azt, hogy a szláv *o* helyén álló mai *o* és a rákövetkező *á* között valamilyen okozati összefüggés van. De hogyan értsük vajjon ezt az okozati összefüggést. Úgy-e, hogy a szláv eredetű *o* a rákövetkező *á* miatt a magyarban is megmaradt *o*-nak, vagy pedig úgy, hogy az *o* ebben a húsz esetben is előbb *a*-vá vált (éppen úgy, mint abban a másik 70-ben), de ez az *a* utóbb, a magyar nyelvtörténetnek valamely későbbi korában az *á* hatása miatt ismét *o*-vá vált?

Úgy látszik, hogy ez utóbbi módon kell magyaráznunk az ilyen *o*-t. Az előbbi föltevés ellen szól t. i. először is az a tény, hogy vannak olyan esetek, melyekben a szláv *o* rákövetkező *á* ellenére is az egész magyar nyelvterületen *a*-vá (*e*-vé) vált. Ilyenek: *garázda, kalács, kerép, lapát, abárol, apát, apáca* és *sza-kács*. Nyilvánvaló ebből, hogy az *á* a megelőző *o* nyiltabbra válásának nem volt föltétlen akadály. *Bogát, csóva* (< **csova*), *kolomáz* (NySz. > *kulimász*), *Komárom, kosár, laboda, mácsonya, mocsár, abora, rabota, szapora* mellett is kimutathatjuk részint a nyelvjárásokból, részint pedig a nyelvtörténetből az *a*-hangú *Bagát* (MEL. i. h.), *csavál* (NySz.), *kalamáz* (MTsz.), 'Kamarum' (MNYv. IV. 174), *kasár* (MTsz.), *labadás* (Oklsz.), *mácsana* (MTsz.), *macsár* (Oklsz.), *abara* (u. o.), *rabbata* (NySz.), *zapara* (MTsz.) alakokat. Hogy néhány idetartozó adat (pl. *hahotál, kocsány, kovács, pogácsa*) mellett nem tudunk *a*-hangú alakokat is idézni, az még korántsem bizonyíthatja azt, hogy ilyenek nem is voltak még soha. S hogy ilyen *á* előtti *o*-kban nem kell okvetetlenül a szláv *o* megőrzését látnunk, azt negatív módon az bizonyítja, hogy sok más, nem szláv, sőt nem is *o*, hanem *á* eredetű esetben is *o* hangot találunk ma várt *a* helyett vagy mellett, a mely esetekben tehát okvetetlenül csakis a magyar hangtörténet folyamán fejlődhetett az *o* korábbi *a*-ból az utána következő *á* hatása alatt. Ilyenek pl. tör. *čapa* > m. *csapa* (MTsz.) és *csopás* (NySz.), tör. *karagan* > m. *karakány* és *kalokány* (MTsz.), szl. *klada* > m. *kalada* (NySz.) és *kaloda*, szl. *polata* > m. *palata*

(Oklsz.) és *palota*, lat. *Agatha* > m. *Agata* (MEL. SzlJöv. I. 2: 153) és *Ágota*, lat. *organa* > m. *organa* (NySz.) és *orgona*, olasz *cuccagna* > m. *kókanya* és *kókonya* (MEL. SzlJöv. I. 2: 337), olasz *pagano* > m. *pagány* és *pogány* (u. o. I. 2: 376), ném. *kramaere* > m. *kalamár* és *kalomár* (NySz.), ném. *lakei* > m. *lakáj* és *lokáj* (NySz.) stb., stb., mert még nagyon sok adattal bizonyíthatnám e hangváltozást. Ilyen körülmények között tehát az az én véleményem, hogy azon esetekben, melyekben állandóan nyílt szótagnak szláv *o*-ja helyén ma nem *a*, hanem *o* hangzik rákövetkező *á* előtt, ez az *o* az *á* hatása alatt keletkezett másodlagos (*a*-ból való) fejlődés eredménye. De ha talán néhány ilyen esetben (*hahótál*, *kocsány*, *kovács*, *pogácsa*) a mai *o* mégis egyenes folytatása volna a szl. *o*-nak (*a* minek azonban korántsem lehet feltétlenül bizonyítéka az, hogy nem tudunk példákat idézni a szabályos *a*-hangú alakokra), akkor is az *o*-nak esetleges megmaradását csakis a rákövetkező *á* hatásának tulajdoníthatjuk.

A további kérdés most már csak az, hogy egyrészt miért történt meg ez az *á* előtti *a* > *o* változás csak a *kosár*, *kovács*, *laboda*, *szapora*-féle esetekben, s miért nem az *apáca*, *garázda*, *kalács*, *szakács*-félékben is, s hogy másrészt miért váltak irodalmi alakokká az ilyen *kosár*, *kovács*, *laboda*, *szapora*-alakúak, s miért nem a szintén meglevő vagy megvolt *kopál* (< *kapál*), *zobál* (< *zabál*), *nyavolya* (< *nyavalya*), *tonya* (< *tanya*)-alakúak is?

Az *á* és a megelőző magánhangzó közötti viszonynak sokáig és nagyfontosságú kérdését itt nem tárgyalhatom részletebben, azért erre vonatkozó megfigyeléseim eredményéből csak annyit közlök itt röviden, hogy ilyen helyzetű *a*-nak *o*-vá való változása nyelvelméink tanúsága szerint 1400 körül kezdődött, s hogy ez a hangtani jelenség, bár igen sok szavunkban észlelhető, mégse mondható hangtörvénynek, hanem csak gyakori hangváltozásnak. Az *á* előtti *a* > *o* hangváltozásnak ezen csak szórványos voltában látom én az okát annak, hogy nem történt meg *apáca*, *garázda*, *kalács*, *szakács*-féle szavainkban, valamint sok más idegen és ősi magyar szavunkban sem. Az a második körülmény pedig, hogy a *kosár*, *kovács*, *laboda*, *szapora*-féle alakok köznyelviékké váltak, az ugyanilyen természetű *kopál*, *zobál*, *nyavolya*, *tonya*-félék azonban nem, az összefügg a közmagyar szókészlet nyelvjárási eredetének kérdésével,

a melyről ma, sajnos, még igen-igen keveset tudunk. Csak annyit mondhatunk ma valószínűnek e pontban, hogy a *kosár*, *kovács*-hangalakú és az *apáca*, *garázda*-hangalakú szavak más-más nyelvjárásból jutottak be a köznyelv szókészletébe.

Azon 27 állandóan nyílt szótag közül, melyekben szláv *o*-val szemben a magyarban is *o*-t találtunk, húsznak *o* hangját tehát megértjük a rákövetkező *á* hatásából. De hét esetben nem következik utána *á*. Hogyan magyarázhatnók meg ezekben a várt *a* helyén álló *o*-t?

Itt először is meg kell jegyeznünk, hogy a köznyelvivé vált *kanonok*, *koponya*, *mocsolya*, *nyoszolya* és *olaj* mellett kimutatható a szabályszerű *kananok* (NySz.), *kaponya* (MTsz.), *maesala* (OkISz.), *naszolya* (u. o.) és *alaj* (MTsz.) is. Az eredetibb és hangtörvényszerű *kananok* talán a lat. *canonicus* egyházi hatása következtében lett *kanonok*-ká. Az ugyanilyenek tekintendő másik négy alakról (*koponya*, *mocsolya*, *nyoszolya*, *olaj*) pedig vagy azt kell gondolnunk, hogy az utóbbi évszázadok folyamán vált bennük az *a* valamilyen eddig ismeretlen oknál fogva ismét zártabbá, vagy pedig azt, hogy *o* hangú alakjaik olyan nyelvjárásokból hatoltak be az irodalmi nyelvbe, a melyekben a nyílt szótagbeli *o*-nak nyíltabbra válása nem volt olyan általános és következetes, mint a magyar nyelvterületnek legnagyobb részén. Hiszen sok más esetben is azt találjuk, hogy a köznyelvi *a*-val szemben egyik-másik nyelvjárás megőrizte (esetleg újból is fejleszthette) az *o*-t. Vö. pl. a *balin* ~ *bolén* (MTsz.), *atracél* ~ *atrocél* (OkISz.), *kakas* ~ *kokas* (MTsz.), *kaliba* ~ *koliba* (u. o.), *kapotnyak* ~ *kopotnyak* (ASB. SziJöv. I. 55), *kacor* ~ *kocor*, *kasornya* ~ *kosornya*, *lakat* ~ *lokat*, *matóla* ~ *motóla*, *paloznak* ~ *polozznak*, *paszita* ~ *pocita*, *rabota* ~ *robota* (MTsz.) alakokat. Lehetséges, hogy a még magyarázatlan *gomolya* és *topoly* első szótagbeli *o* hangjai is ilyen nyelvjárásai eredetűek. De tegyük föl, hogy nem ilyenek (mert ennek a kettőnek *a*-hangú mellékalakjait csakugyan nem tudjuk kimutatni); akkor is nagyon meg lehetünk elégedve az eredménnyel, ha 108 eset közül százhatot meg tudunk érteni és csak kettőt nem. Mert a még hátralevő két *o* ~ *u*, és egy-egy *o* ~ *ó*, *o* ~ *á* és *o* ~ *i* hangmegfelelés magyarázata ugyan nem okoz nagy nehézséget.

A szl. *kolomaz* > m. *kalamász* (MTsz.) > *kolyimáz* (u. o.) > *kulimász*, és szl. *poliska* > m. *paliszka* (MTsz.) > *poliszka* (u. o.) > *puliszka* esetében t. i. az *u* éppen olyan későbbi szórványos zártabbá válásnak eredménye, mint pl. *balin* > *bolén* (MTsz.) > *bulin* (OKI Sz.), *kakas* > *kokas* > *kukas* (MTsz.), *kaliba* > *koliba* > *guliba* (u. o.), *kamara* > *kamora* > *kamura* (u. o.), *kacor* > *kocor* > *kucor* (u. o.), *naszolya* > *noszolya* > *nyuszója* (u. o.), *paszita* > *pocita* > *puszita* (u. o.) eseteiben, hogy csak szláv eredetű hasonló eseteket idézzek.

A szl. *čova*-val szembenálló mai *csóva* kétségkívül eredetibb **csova* alakból fejlődött (vö. a szabályos *csavál* alakot, NySz.). Olyan hangsúly következtében való megnyúlás lesz ez a **csova* > *csóva* fejlődés, a milyent pl. a *kokas* ~ *kókis*, a *próbál*, vagy a jókora területen hallható *prótestáns*, *professzor* eseteiben is tapasztalhatunk.

A szl. *skoba* ~ m. *ěszkaba* viszonyát már megmagyarázta ASBÓTH (Nyr. XXXII. 269), mégpedig az én véleményem szerint egészen helyesen. Itt is előbb **ěszkaba* lett a szl. *skoba*-ból, aztán az **ěszkábát*, *ěszkábál*-féle ragos vagy képzős alakokból *ěszkábát*, *ěszkábál* fejlődött s ezekből való elvonás a mai *ěszkaba*. S éppen így magyarázódik meg végül a szl. *kolomaz* > m. *kalamász* (MTsz.) > *kolomáz* (NySz.) > *kolimáz*, *kulimász* második szótagbeli magánhangzója is a rákövetkező *á* hatásából. Erre nézve legyen elég most ennyi, mert az ilyen *á* előtti *o* > *i* hangváltozásra vonatkozó elég gazdag példagyűjteményemet más alkalommal szándékozom majd közzétenni.

Ezzel elérteztünk vizsgálatunk e részének végére, s most már könnyű lesz levonni belőle a tanulságot.

Megvizsgáltuk mindazon eseteket, melyekben régi szláv jövevényszavaink *o* hangja állandóan nyílt szótagban állott, s azt tapasztaltuk, hogy 108 ilyen eset közül százhatban vagy *a* áll ma a szláv *o* helyén, vagy olyan hang, mely a magyar hangtörténet folyamán fejlődött korábbi *a*-ból. Két esetben (*gomolya* és *topoly*) az én véleményem szerint talán nincs elegendő jogunk a magyarban ma használatos első szótagbeli *o* hangot megelőző *a*-ból magyarázni, de e két egyelőre magyarázatlan esettel szemben is a többi százhat alapján bátran fölállíthatjuk a szabályt, hogy: régi szláv jövevényszavaink

o hangja állandóan nyílt szótagban a-vá változott.

IV. Állandóan zárt szótagban maradó szláv o.

Ilyen o a következő réginek tekinthető szláv jövevény-szavainkban fordul elő:

szl. *almožna* > m. *alamizna* (MEL. SzlJöv. I. 2:213), *apostol* > *apostol* (u. o. I. 2:224—25), **atorъ* > *ontora* (ASB. Szláv szók 37),*) *otъkъ* > *ontok*, *blъdъ* > *bolond*, *bodnar* > *bodnár*, *Borca* > *Borcsa* (Nytud. I. 34), *bošnjak* > *bosnyák*, *butorъ(?)* > *bútor* (Nyr. XVI. 18, XXIII. 479), **čabrъ* > *csombor*, *čolnek* > *csolnak*, *dъga* > *donga*, *dragъ* > *dorong*, *dvorinikъ* > *udvarnok*, *gъba* > *gomba*, **gažъ* > *gúzs*, *golъbъ* > *galamb*, *grъba* -o > *goromba* (NyK. XXXIII. 104), *hobotnica* > *habarnica* (Nyr. XXIX. 68, XXXIX. 301, NyK. XXXIX. 28, 68), **kъdrъ* > *kondor*, *kъkolъ* > *konkoly*, *kъszъ* > *konc*, **konděrъ* > *kondér*, *korlat* > *korlát* (Nyr. XIII. 365), *kosmata* -o > *köszméte* (Nyr. XXXI. 12—13), *kospert* > *koszperd* (Nyr. V. 207, XXXIV. 26), *kostka* > *kocka*, *kotlina* > *katlan*, *Kozma* > *Kozma* (MEL. SzlJöv. I. 2:184), *krъgъ* > *korong*, *lъka* > *lanka*, *ložnikъ* > *lazsna*, *mъka* > *munka*, *milostъ* > *malaszt*, *Moskva* > *muszka* (MNy. V. 342, VII. 31), *oblokъ* > *ablak*, *obračъ* > *abroncs*, *obrazъ* > *ábráz*, *ábrázat*, *obrokъ* > *abrák*, *obrusъ* > *abrosz*, *okno* > *akna*, *okol* > *akol*, *oltarъ* > *oltár* (MEL. SzlJöv. I. 2:348), **oplъnъ* > *eplény* (NyK. XXXIX. 37), *ostъnъ* > *ösztön*, **ostrъvъ* > *osztorú*, *ösztorú* (MNy. VI. 445), *pačkъ* > *pók*, *pakost* > *pákosztos* (Izv. VII. 4, 250), **pinkošti* > *püinközsd* (MNy. VI. 16), **plosky* > *palaek* (MNy. VI. 61), *ploška* > *poloska* (MNy. VI. 399), *podkov* > *patkó* (NyK. XXXIX. 28), **podmolъ* > *padmaly* (ASB. Szl. szók 48), *pokrъta* > *pokronta* (MNy. I. 161), *pokrovъсь* > *pokróc*, *položnik* (PLET.) > *palozsna*, *pondrav* > *pondró*, *poplon* > *raplan*.

*) Azon adatokat, melyeknek szláv etimonjában *g* volt, az eddigi szokástól eltérően azért veszem föl e sorozatba, mert ezeknek a szlávban orrhangú *o*-ja, minthogy a magyarban ilyen hang nem volt, már kezdetől fogva csakis tiszta *o*-nak hangozhatott a mi nyelvünkben, s ez az *o* a magyar hangtörténetnek további folyamán aztán éppen úgy fejlődött, mint az az *o*, mely már a szlávban is tiszta *o* volt (pl. *almožna*, *apostol* stb.).

porąčiti > *parancsol*, *porkulab* > *porkoláb* (Nyr. VI. 511, NyK. VI. 311), *poszkonьca* > *poszkonca*, *postav* > *posztó*, *potkan* > *patkány* (MNYv. VI. 113), *potrochъ* > *potroh*, *potvorъ* > *patvar*, *povrazъ* > *póráz*, *pozderije* > *pozdorja*, *prąđъ* > *porond*, *prepošt* > *prépost* (MEL. SzlJöv. I. 2:386), *prostъ* > *paraszt* (MNYv. VI. 64), *račьka* > *roncska*, *rocska*, *sąbota* > *szombat*, *sąsędъ* > *szomszéd*, *sąsěkъ* > *szúszék* (Nyr. XXXI. 186), *sląka* > *szalonka*, *stolьnikъ* > *asztalnok*, *tąpa -o* > *tompá* (NyK. XXXII. 362), *trąba* > *otromba* (MEL. SzlJöv. I. 154—56), *trąđъ* > *torongy*, *żoltar* > *zsoltár* (MEL. SzlJöv. I. 2 : 415).

Összesen 83, a magyarban is állandóan zárt szótag közül e szerint 49-ben megmaradt az *o*, de 21-ben *a*-vá, háromban *ó*-vá, háromban *ö*-vé, kettő-kettőben *u*, *ú*-vá és egy-egyben *i*, *e* és *á*-vá vált. A további vizsgálat során célszerűbb lesz ez alkalommal előbb a csekélyebb számmal szereplő hangváltozásokat szemügyre venni, mert egy részüket úgyis megmagyarázta már ASBÓTH, más részük története meg egészen világos.

A *pokróc* és *póráz* hosszú *ó*-ja természetesen csak a *v* elenyésztésének következménye. Minthogy pedig legcsekélyebb okunk sincsen föltenni azt, hogy a *v* előtti magánhangzó még előbb *a*-vá vált volna, azt hiszem, nyugodtan elfogadhatjuk, hogy e két szónak mai alakja egyenesen eredetibb magyar **pokrovc*, **povráz*, vagyis zárt szótagban *o*-val való alakokra megy vissza. A *pók* alakot ASBÓTH szintén *o*-hangú régibb magyar **páonk* alakra vezeti vissza (Szláv szók 29, NyK. XXXII. 362). S éppígy magyarázza ASBÓTH a mai *gúzs* és *szúszék* alakokat is régibb m. **gonzs* és **szonszék*-ből (NyK. i. h. és Nyr. XXXI. 189). A szl. *mąka*-val szemben álló mai *munka* az OklSz. adatai szerint szintén eredetibb *monká*-ból fejlődhetett (ilyen szórványos *o* > *u* változásra vö. pl. még *donga* > *dunga*, *dorong* > *durung* s a többes 1. sz. birtokos és igei személyragnak *-onk*, *-önk* > *-unk*, *-ünk* fejlődését) s a *muszká*-ról is nyelvtörténeti adatok bizonyítják (MNYv. VII. 31), hogy még a XVIII. sz.-ban is megvolt az eredetibb *moszkva* alakja. A *köszméte*, *ösztön* és *pünközsöd* szavak *ö*-je kétségtelenül szintén csakis magyar *o*-ból keletkezhetett e szavaknak más hangrendbe való átcapása útján, s a mai *alamizsná*-nak is megtaláljuk a NySz.-ban eredetibb *alamozsna* alakját.

Mind e 11 esetben tehát a szláv *o*-nak megfelelő mai magyar hang eredetibb magyar *o*-ból való. De már nem *o*-ra (legalább is nem közvetlenül *o*-ra), hanem *a*-ra megy vissza a mai *ábrázat* első *á*-ja. Mert a szl. *obrazъ*-ből a magyarban okvetetlenül előbb **abráz*-nak kellett fejlődnie — itt közbevetőleg megemlítem, hogy a gyergyói székely nyelvjárásban ma is hallható még az *abrázat* ejtés — s csak akkor lehetett belőle *ábráz*, *ábrázat*. Ugyanilyen nyiltabbra válásról tanuskodik még a szl. *oplěň*-ből való m. *epłěny*-nek nyílt *e* ($< a$) hangja.

Ha mármost azon 11 esetet, melyben a mai különféle hangok régiebb *o*-ra viendők vissza, hozzászámítjuk azon 49-hez, melyekben szl. *o*-nak ma is *o* felel meg a magyarban, az *ábrázat* és *epłěny* eseteit pedig hozzászámítjuk azokhoz, melyekben a szl. *o* nyiltabbá vált, akkor a kétféle hangmegfelelés eseteinek számaránya úgy viszonylik egymáshoz, mint 60 a 23-hoz.

Az előbbi fejezet anyagából azt a tanulságot vonhattuk le, hogy a szláv *o* állandóan nyílt szótagban *a*-vá változott. Ehhez szépen találna azon most nyert statisztikai eredmény, mely szerint a szláv *o* az állandóan zárt szótagokban a magyarban is legtöbbször megmaradt *o*-nak. Ez tehát máris megerősíteni látszik azon sejtelmünket, hogy a szláv eredetű *o* sorsa a szótag nyíltságától vagy zártságától függött. De csak az eseteknek túlnyomó számában maradt meg zárt szótagban az *o*, mert 23 esetben mégis *a* ($e < a$, $á < a$) hangot találunk ma helyette. Jó lesz tehát ezt a 23 esetet ismét kissé szorosabb vizsgálat alá fogni.

Két szóban, a *galamb* és *parancsol* szóban ASBÓTH hangzóilleszkedésből magyarázza a mai *a* hangot. «A nyelvünkbe került szláv szókban annyiszor találunk a két első szótagban azonos hangzót, hogy ezek hatása alatt könnyen lehetett egy **galomb*, **paroncs*-ből a mai *galamb*, *parancs*» (Szláv szók 27). ASBÓTH-nak e véleményét SZINNYEI is helyesli (NyK. XXVII. 370 jegyz.) s persze nekem sincs okom tiltakozni ellene. De akkor talán szabad lesz harmadikul a *malaszt* szó második *a*-ját is ugyanígy magyaráznom. Ha t. i. föltesszük, hogy e szónak legrégibb *miloszt* alakjából hangzóilleszkedés útján előbb **moloszt* lett, akkor ebből, minthogy az első *o* nyílt szótagban állott, szabályszerűen mai **maloszt* alakot várnánk. S ha mégis *malaszt*

lett belőle, akkor ez az alak csak úgy fejlődhetett, mint a szabályos **galomb*, **paroncsol* alakokból *galamb*, *paroncsol*. — Az én véleményem szerint helyesen magyarázta továbbá ASBÓTH a *hobotnica*-ból való *habarnica* alakot is, t. i. a magyar *habar* igének népetimológiás belekeveréséből (Nyr. XXIX. 68; Kovács MÁRTON is így Nyr. XXXIX. 301). Csak az a baj, hogy népetimológiával megmagyarázhatjuk ugyan a *t* helyén álló *r*-t, de nem egyszermind az *o* helyén álló *a*-t, mert a mai *habarnica* nem lépett közvetlenül **habotnica* helyébe, hanem volt *habarnica* alak is (vö. NyK. XXXIX. 28), melynek második *a*-ja tehát magyarázatra szorul. Alább azért még visszatérünk reá. De népetimológiából magyarázható talán a szl. *laka*-ból való *m. lanka* *a*-ja, hiszen még a Nyrben is így magyarázták egyszer: a hegy *lankája*, a hol a völgybe nyúlik már, mintegy elfáradva, el-lankadva! (Nyr. XXVI. 88). Megjegyzem különben, hogy a *lanka* mellett megvan egyes nyelvjárásokban még a szabályos *lonka* alak is (vö. MTsz.). S végül talán az se lesz nagy merészség, ha a várt **podmaly* helyetti *padmaly* első *a*-ját is népetimológiának tulajdonítjuk. Vagy a *pad*, vagy a *part* szó működhetett itt közre a magyarban máskülömben szokatlan *pod*-szórész értelmesítésére. *Padmaly*-lyá változván legalább valamilyen összetétféle színezetet nyert az addig egészen értelmetlen **podmaly*.

Ez tehát megint öt eset, melyekben, azt hiszem, szintén elegendő jogunk van föltenni, hogy bennük a mai *a* csak különleges okokból lépett utóbb az eredeti *o* helyébe. S ezzel most már 65 állandóan zárt szótagról mondhatjuk azt, hogy *o* van vagy volt bennük. Kiveszem a hátralevők sorából még az *asztal-nok* és *udvarnok* szavakat is, melyeknek *a* hangjáról majd az *asztal* és *udvar* szavakkal kapcsolatban fogok szólni, s akkor még a következő 16 eset szorul magyarázatra: *ablak*, *abrak*, *abrázat* (> *ábrázat*), *abroncs*, *abrosz*, *akna*, *eplény*, *katlan*, *habarnica*, *lazsna*, *palaczk*, *paraszt*, *patkó*, *patkány* és *patvar*.

Megemlékezvén arról, hogy SZINNYEI egykor (NyK. XXVII. 369—70) régi szláv jövevényszavaink *o* hangjait próbálta a megelőző vagy követő hangok hatásából magyarázni, föl kell merülnie annak a gondolatnak, hogy nem sikerülhetne-e talán ellenkező irányban az, a mi SZINNYEINEK annak idején nem sikerült, azaz, hogy nem lehetne-e talán ez állandóan zárt szótagok föltűnő *a*

hangját a szomszédos mássalhangzóknak valamilyen hatásából magyarázni? De hiába olvassuk végig újból és újból a szavaknak e sorát: semmiféle olyan szomszédos hangot nem találunk bennük, melyet gyanúba lehetne fogni. Fülünk, vagy jobban mondva, nyelvünk azonban végül mégis észrevesz egy olyan, ha nem is közös, de nagyon gyakori sajátságot, a mely talán fontos lehet. E fontosnak látszó sajátság az, hogy a kérdéses 16 szó közül 11-ben explosiva és spirans, liquida vagy nasalis következik a magyarázatra szoruló *a* (*e*) után. Ime: *ablak, abrak, abrázat, abroncs, abrosz; patvar, katlan, habatnica; paplan, eplény; akna*. Vajjon csak pusztá véletlen volna az, hogy mind e 11 esetben, a melyben a hangfejlődés nem a zárt, hanem a nyílt szótagok szabálya szerint történt, explosiva zárja be az egyig szótagot, és spirans, liquida vagy nasalis kezdi a másikat? Talán mégis több lesz ez véletlennél.

Minden magyar nyelvtanban és helyesírási szabályban azt olvashatjuk, hogy ha egy magyar szóban két magánhangzó közt egynél több mássalhangzó áll, akkor csak az utolsó tartozik a következő szótaghoz, pl. *ak-na, ál-dás, temp-lom, ost-rom* stb. Ez a szabály amúgy általánosságban kétségtelenül igaz is. De ha mindenkor és föltétlenül igaz volna, akkor vajjon miért fejlődött volna pl. az *akna* szónak a nép nyelvében *akona* mellékalakja, s a *templom, András, Csongrád, istráng, korcsma, körtvéfélékből* mi okból lett volna sok helyen *tempolom, Andorás, Csongorád, istéráng, korcsoma, körtöve* stb.? Én e járulékmagánhangzók keletkezéséről még sehol sem olvastam komoly magyarázatot, de nem kétséges előttem, hogy az ok csak ugyanaz lehet, mint a mely miatt pl. *кнѣзь*-ből *kenéz, plaštъ*-ből *palást, brazda*-ból *barázda* stb. lett. Vagyis az én véleményem szerint mind ezekben, mind azokban az esetekben a járulékmagánhangzó föllépésének közös oka a két mássalhangzón való (akár szóelei, akár szóbelsei) szótagkezdet elkerülésére való törekvés. Ennek elkerülésére pedig az *akna, templom, András, Csongrád*-féle szavakban természetesen csak akkor lehetett szükség, ha csakugyan *a-kna, tem-plom, An-drás, Cson-grád* stb. volt a megelőző ejtés. Nem azt mondom, hogy mindig ilyen volt az ejtés, csak azt állítom, hogy vidékenként vagy egyénenként sokszor kellett, valószínűleg szótaghatártévesztés következtében, ilyennek

lennie. Hiszen kétségbevonhatatlan tény, hogy ma is sokan ejtik így a *csi-trom*, *csi-prusfa*, *Lé-grád*, *Nó-grád*, *tele-gramm*-féle szavakat (vö. erről JOANNOVICUS GYÖRGY és KÖRÖSI SÁNDOR vitáját Nyr. XXIX. 375, 471, XXX. 16), s a *Nógrád*, *majsztram*, *mestram* szavaknak, még mielőtt figyelmem erre a mostan tárgyalt kérdésre ráterelődött volna, már más okból (Nyr. XXXIX. 396) is kénytelen voltam egykori magyar *No-vi-grád*, *majsz-tru-ram*, *mes-tru-ram* ejtését föltételezni, mert a *No-vig-rád*, *majszt-ru-ram*, *mest-ru-ram* tagolásban sohasem rövidülhettek volna **Nov-grád* > *Nógrád*-dá, *majsztram*- és *mestram*-má.

A kérdés mérlege tehát következőképpen áll. Az egyik serpenyőben a magyar nyelvnek az az általános szabálya van, hogy ha két magánhangzó közt egynél több mássalhangzó áll, akkor csak az utolsó tartozik a második szótaghoz. Ha e szerint ítéljük meg az *ab-lak*, *ab-rak*-féle 11 szót, akkor ezeknek első szótagja zárt — és a benne észlelhető *o* > *a* változás érthetetlen. A másik serpenyőben az a kétségtelen tény van, hogy két magánhangzó közt álló explosiva + spirans, liquida vagy nasalis (mint több nyelvben rendszeren) a magyarban is gyakran a második szótaghoz ejtetődik. Ha mármost föltesszük, hogy az *ablak*, *abrak*-féle 11 szót is gyakran így ejtették, akkor ezeknek első szótagja nyílt volt — és a benne észlelhető *o* > *a* változás egészen szabályszerű. Ilyen körülmények között én nem habozom kijelenteni, hogy a mérlegnek ez utóbbi serpenyőjét tartom súlyosabbnak, vagyis azt hiszem, hogy a szl. *oblokъ*, *obrokъ*, *obrazъ*, *obračъ*, *obrusъ*, *potvorъ*, *kotlina*, *hobotnica*, *poplon*, **oplěň* és *okno* kérdéses *o*-ja magyar **o-blok*, **o-brok*, **o-bráz*, **o-broncs* stb. szótagolás következtében vált *a*-vá. Nyelvjárásiilag még *pokrócz* és *potroh* mellett is találunk így magyarázható *pakrócz* (MTsz.) és *patroh* (NySz.) alakot.

Most tehát már csak öt szó akadályozhatná annak szabályként való kimondását, hogy a szláv *o* zárt szótagban megmaradt. Ez öt szó: *lazsnak*, *palaczk*, *paraszt*, *patkó* és *patkány*. Annyi megfejtett esettel szemben öt megfejtetlen utóvégre még nem volna föltétlen akadálya a szabály kimondásának, de kísértjük meg, hátha talán érthetővé tehetnők még ezek közül is egyiknek vagy másiknak külön úton járó hangfejlődését.

A szláv **plsky*-ből való mai *palaczk* *cz* hangja *sz*-ből fej-

lődött. Ezen, az OklSz.-ból és a Beszt. és Schlägli Szj.-ből kimutatható eredetibb *palaszok*, a *paraszt* szóval együtt olyan típusú szavak, mint a milyen a *malaszt*. A mai *malaszt* ugyan szl. *milostь*-ra megy vissza, a *palaszok* és *paraszt* pedig **plosky*-ra és *prostь*-ra, de azért e három szó nemcsak ma hasonló, hanem hasonlóknak kellett lenniök alaki fejlődésüknek már egy jóval korábbi fokozatán is. A legrégebből kimutatható magyar *miloszt*-ből ugyanis hangzõilleszkedéssel **molooszt*, a legrégebbeinek fölteendő magyar **plosok* (a szóvégi *i* eltûnését megmagyarázta MELICH MNyV. VI. 60—61) és **prooszt*-ból pedig a két mássalhangzón való szókezdet megbontásával hasonlóképen **polosok*, **poroszt* (vö. MTsz.) lett. Hogy pedig az *o > a* változás korában nemcsak etimológiai eredetû *o*, hanem ilyen új fejlődésû járulék *o* is *a*-vá vált nyílt szótagban, azt bizonyítja pl. a szl. *slaka*-ból való mai m. *szalonka* s több más hasonló típusú szó. A mikor tehát **szolonká*-ból *szalonka* és **molooszt*-ból **maloszt* lett, ugyanakkor **polosok*-ból és **poroszt*-ból is szabályosan **palosok*-nak és *paroszt* nak kellett lennie. Ez utóbbi alakot meg is találjuk az OklSz.-ban. És a hogyan ASBÓTH és SZINNYEI az első *a* hatásából magyarázzák a szabályos **galomb*, **paroncsol* helyett ma dívó *galamb*, *paroncsol* alakokat, úgy magyarázom én is a szabályos **maloszt*, **palosok*, *paroszt* helyett ma dívó *malaszt*, *palacok*, *paraszt* alakokat.

A még hátralevõ három eset (*laznak*, *patkány* és *patkó*) közül is azt hiszem, hogy megmagyarázható még egynek, t. i. a *patkó* szónak *a* hangja.

Azzal a kérdéssel kezdem, hogy vajjon mért hangzik a *patkó*-nak denominális továbbképzése *patkol*-nak, rövid *o*-val, és mért nem szabályosan *patkól*-nak, hosszú *ó*-val? — Erre alig adható egyéb válasz annál, hogy 'valamivel ellátást' jelentõ ige (vö. pl. *vasal*, *talpal*, *fejel*) egy sincs a magyarban, mely *-ó* végû névszóból keletkezett volna, s így elõször is, nem volt nyelvünkben olyan analógia, mely a *patkól* ige hosszú *ó*-ját támogathatta volna. De van viszont nyelvünkben sok *-kol*, *-köl* képzõvel alakult deverbális ige, pl. *nyomkol*, *tuszkol*, *pörköl*, *supákol*, *csapkolódik*, *toporzékol*, *tüszköl*, *horkol* stb. (TMNy. 404), a melyek igenis hatással lehettek a *patkol* ige végzõdésére. Mint-hogy pedig ezek érezhetõen igébõl való továbbképzések, azért a

nyelvérzék, a hangutánzás hajlamától is csábíttatva (gondoljunk csak kalapácsütéseknek a patkoláskor hallható tompított hangjára!) tévesen a *pattog*, *pattant* családjához fűzhetta ezt az igét. Egyrészt tehát a *-kól*-végű ilyen jelentésű igék hiánya, másrészt a *-kól*-végűeknek deverbális természete az oka szerintem annak, hogy a szabályos **potkól* ige *patkol* alakot öltött, tehát ma *a*-val és rövid *o*-val hangzik. Nagyon megkönnyíthette az *o* hangnak *a*-val való helyettesítését persze még az a körülmény is, hogy a *patkolás* tudvalevőleg a ló *patá*-ján történik. Az ily módon keletkezett *patkol* ige hatása alatt az *a* azután természetesen csakhamar a **potkó* főnévbe is behatolt, s így lett belőle *patkó*.

Régi szláv jövevényszavainknak 83 zárt szótagját vizsgáltuk meg, s e 83 közül 81-nél azt találtuk, hogy vagy ma is megvan bennük az *o*, vagy pedig meg tudjuk magyarázni kielégítő módon, hogy miért van ma más hang a várt *o* helyén. Abban a reményben, hogy nálamnál gazdagabb tudású vagy szerencsésebb magyar nyelvészek fölfedezik majd egykor a még megfejtetlen *lazznak* és *patkány* szavak eltérő hangfejlődésének titkát is, kimondhatjuk ennek alapján már most is szabályként, hogy: régi szláv jövevényszavaink *o* hangja állandóan zárt szótagban megmaradt *o*-nak.

V. Változó minőségű szótagokban álló szláv *o*.

A magánhangzók hangtörténetének kutatásában követendő módszerre vonatkozó fölfogásom értelmében megvizsgáltuk a szláv *o* sorsát előbb az állandóan nyílt, aztán az állandóan zárt szótagokban. A tanulság, melyet az ily módon csoportosított teljesen egynemű anyagból levonhattunk, azt hiszem eléggé határozott és félreérthetetlen. Az eddigi eredmény birtokában most már érdekes volna továbbkutatni azt, hogy mi volt a szláv *o* sorsa a változó minőségű szótagokban, csakhogy ez az eredmény (hogy t. i. az *o* más-más módon fejlődött nyílt és zárt helyzetben) magában foglalja egyúttal azt is, hogy a változó minőségű szótagbeli *o*-nál lehetetlen határozott szabályt fölláttani arra nézve, hogy mely esetekben állapodott meg végül a nyílt, és melyekben a zárt szótagbeli fejlődött.

dés útján, mert ez minden egyes esetben bizonyos lélektani körülmények hatásától függött, a melyeket ma már csak igen ritkán lehet tisztán felismerni. Minthogy azonban e kérdés nyelvezeti szempontból így is fölötte érdekes, kísértsük meg mégis legalább a változó minőségű szótagok főbb csoportjaiban a kínáló tanulságok összefoglalását.

a) Szóvégi szláv o.

A változó minőségű szótagoknak összes esetei közül legegyszerűbbnek látszik a szóvégi nyílt szótagé, mert az eddigiek után egészen természetesnek fogjuk találni, hogy az *igo*, *br̃do*, *gobino*, *močilo*, *čreslo*, *kr̃zno*, *okno*-féle szláv jövevényeknek szóvégi nyílt o-ja a-vá változott. De nem ilyen egyszerűnek mutatja ezt az esetet az ilyen típusú szavaknak alakítani rendszere körében fölmerülő azon kérdés, hogy miért nem maradtak meg ezeknek ilyenféle ragos és képzős alakjaik, mint pl. *igos* (*igás* helyett), *bordot* (*bordát* h.), *gabonom* (*gabonám* h.), *aknok* (*aknák* h.) stb., hiszen az ilyenekben az o zárt szótagban állott?

A várt *iga* ~ *igot*, *igom*, *igos*-féle alakítani típus helyett ma meglevő *iga* ~ *igát*, *igám*, *igás*-félének keletkezését kétféle módon is meg lehetne magyarázni. Föltehetnők t. i. vagy azt, hogy az egyszer szabályosan a-végűvé vált alanyeset mellé az *anya* ~ *anyát*, *anyás*, *anyám*, *anyák* típusú szók analógiájának hatása miatt keletkeztek az *igát*, *bordás*, *gabonám*, *aknák*-féle ragos és képzős alakok (kiszorítván utóbb az **igot*, **bordos*-féle szabályos alakokat), vagy pedig azt, hogy az ilyen *igo*, *br̃do*, *gobino*-féle szláv jövevények hanghelyettesítéssel mindjárt *iga*, *borda*, *gabona* alakban honosodtak meg a magyarban, s akkor egyszerűen azért nincsenek *igot*, *bordos*, *gabonom*-féle ragos és képzős alakjaink, mert az *igo*, *bordo*, *gobino*-féle alanyesetek sem voltak meg sohasem a magyarban. Hogy e két lehető mód közül valóban melyik szerint keletkezett a mai *iga* ~ *igát* típus, annak eldöntése attól függ, hogy szláv jövevényyszavaink meghonosodása korábban voltak-e a magyarban rövid o-végű szavak, vagy sem. (Mert ha t. i. voltak, akkor a nyílt o > a hangváltozás útján keletkezett alanyeset szabályos hangalakjának az egész ragozásban való érvényesülését kellene látnunk az ilyen *iga*-

féléknek mai alaktani viszonyaiban; ha pedig nem voltak, akkor itt csak rögtönös hanghelyettesítéssel lehet dolgunk, mint pl. az ol. *palio* > m. *pálya*, ol. *artichio* > m. *árticsóka* eseteiben is.)

Gombocznak és Меллонnek a tövégi magánhangzókra vonatkozó tanulmányai óta (vö. különösen MNyv. V. 395 és VI. 157—58), azt hiszem, elegendő okunk van hinni, hogy a X—XI. sz.-ban már nem végződhetett magyar szó rövid *o* hangon. Ebből pedig az következik, hogy az *igo* ~ *igot*-féle alaktani típus sem lehetett meg s így a szóvégi szl. *o* ~ m. *a* megfelelés csakis rögtönös hanghelyettesítés útján keletkezhetett. Ugyanezt a föltevést különben még egy más ok is támogatja. Nagyon föltűnő volna t. i. az a körülmény, hogy 1. *ig* ~ *igot* > 2. *iga* ~ *igot* > 3. *iga* ~ *igát* fejlődés esetén minden idetartozó szóban kivétel nélkül mindig az alanyesetnek szabályos hangalakja (*iga*) érvényesült volna végig az egész ragozásban és szóképzésben, holott, mint alább még látni fogjuk, az egyéb típusokhoz tartozó változó minőségű szótagok *o* hangjának történetében elég gyakran, sőt mondhatni legtöbbször, nem az alanyesetnek, hanem a szó egyik-másik (az élő beszédben sűrűbben előforduló) ragos alakjának szabályos hangalakja hatott az alanyesetre is. Ha valamikor csakugyan lett volna a magyarban (*igo* ~ *igot*-ból való) *iga* ~ *igot* típus, akkor az idetartozó eseteknek is legalább egy részében, pl. a gyakori tárgyesethez alkalmazkodott volna a ritkább alanyeset s a típus így *ig* ~ *igot* alakúvá fejlődött volna. (Vö. *bot* ~ *botot*.)

Egyedül ez a hanghelyettesítés azonban még nem meríti ki a szóvégi szláv *o* történetét a magyarban. A *Komárom* városnévnek mai hangtani és alaktani viszonyai u. i. csak úgy érthetők meg, ha fölteesszük, hogy a szl. *Komarno*-ból nem *Komárna* (~ *Komárnában*, *Komárnából* stb.), hanem **Komárn* lett (vö. ném. *Komorn*). Az alaki fejlődésnek későbbi fokozatai aztán már egészen világosak, mert az *álm* > *álm* fejlődés korában ebből a **Komárn* alakból természetesen **Komáron*-nak kellett lennie, s az asszimilált gyakori *Komáromban*, *Komáromba*, *Komáromból* helyragos esetekből aztán utóbb elvonódott az *m*-végű *Komárom*. (A szóvégi *m* tehát itt éppen olyan eredetű, mint pl. a *malom* vagy *Garam* szavakban). Ugyanilyen hangtani fejlődés példája különben még a *báhomos* tájszó is (MTsz.). Ez t. i.

továbbképzése egy **báhom* főnévnek, melyet MELICH szl. *bahno-*ból magyarázott (NyK. XXVII. 63). Csak a kiindulópont nem világos egészen e hangtörténeti fejlődéseknél, t. i. az, hogy miért lett szl. *Komarno*, *bahno-*ból m. **Komárn*, **báhn*? E biztosan kikövetkeztethető **Komárn*, **báhn* alakok nagyon hasonlítanak ugyan azon *ig* ~ *igot*-féle típushoz, a melyet legalább néhány esetben elvárhatnánk, ha a szóvégi *o* szabályos hangváltozás útján lett volna *a*-vá, de mégsem lehetnek ilyenek bizonyítékai, mert pl. a **Komárno*-ból való **Komárna* alanyeset helyébe csak a **Komárnot* tárgyeset hatása alatt keletkezhetett volna az Árpádok korában hamis analógiából (*botot* ~ *bot*) **Komárn*, ennek azonban aligha tulajdoníthatunk ilyen hatást, mert helyneveknek nem tárgyesetei, hanem helyragos alakjai a leggyakoribbak, a **Komárnában*, *-ba*, *-ból* alakok pedig sohasem adtak volna alkalmat **Komárn* alak keletkezésére, sőt ellenkezőleg, csak megerősítették volna az alanyesetnek **Komárna* alakját. Talán inkább arra gondolhatnánk, hogy a szóvégi *o* egyik-másik esetben nem a rendes hanghelyettesítéssel *a*-vá, hanem *u* vá vált a magyarban s akkor eltűnése már egészen törvényszerű volna, mert a tövégi rövid magánhangzók eltűnésének szabályai alá esett. (Vö. MNyv. VI. 158 és V. 395. l. 2.—3. sor.) Mindenesetre azonban azt hiszem, hogy az ol. *boccacino*, *palio*, *banco* > m. *bakacsin*, *pálya*, *bankó* és szl. *Komarno*, *igo*, *Ferko* > m. *Komárom*, *iga*, *Ferkó*-féle hármás irányú fejlődések között szoros hangtani és chronologiai kapcsolat van.

b) Utolsó szótagbeli szláv *o*.

Az ilyen típusú szavak között vannak először is olyanok, melyekben mindenütt *a* (pl. *bobъ* > *bab*, *dvorъ* > *udvar*, *kokoшъ* > *kakas*, *losos* > *lazac*, *oblokъ* > *ablak*, *obrokъ* > *abrak*, *potokъ* > *patak*, *svobodъ* > *szabad* stb.), másodszer olyanok, melyekben mindenütt *o* (pl. *kakolъ* > *konkoly*, *molъ* > *moly*, **rogonъ* > *ragony*, *topolъ* > *topoly-fa*, *zatonъ* > *zátony* stb.), harmadszor (s egyúttal leggyakrabban) pedig olyanok, melyekben hol *a*, hol meg *o* felel meg a változó minőségű szótag eredeti *o*-jának (pl. *apoštol* > *apostal* NySz., MTsz. ~ *apostol*, *byvolъ* > *bivaly* ~ *bihol* MTsz., *biol* OklSz., *javor* > *juhar*, *ihar* MTsz., OklSz. ~ *jávör*, *kosorъ* >

kacar MTsz. ~ *kacor*, *lokot* > *lakat* ~ *lakot* NySz., *ponosъ* > *panasz* ~ *panosz* NySz., **Stręgom* > *Esztergom* NyK. XXXIX. 136 ~ *Esztergom*, *zalogъ* > *zálag* OklSz., NySz., MTsz. ~ *zálog* stb.)*) Mi lehet ez ingadozás oka?

Mint-hogy az állandóan nyílt *o*-ról véleményem szerint sikerült kimutatnom, hogy a magyarban szabályosan *a*-vá vált, az állandóan zárt *o*-ról ellenben, hogy szabályosan megmaradt *o*-nak: kétségtelen, hogy a most tárgyalt típushoz tartozó szavaknak ragozási és képzési rendszerében bizonyos korban *a* hangú és *o* hangú alakoknak váltakozniok kellett a szerint, a mint a magánhangzó nyílt vagy zárt szótagban állott. Vegyük például ennek megvilágítására a *bab* szót. A szláv *bobъ* meghonosodván a magyarban, megmaradt eleinte *bob*-nak, s akármilyen rag vagy képző járult hozzá, mindig *o* hangzott benne. Mikor azonban bizonyos korban a nyílt *o* *a*-vá változott, akkor a szabályos *bob*, *bobnak*, *bobtól*, *bobhoz*-féle alakok mellett ugyancsak szabályos *babot*, *babok*, *babon*, *babos*, *babom*, *babod* stb. alakok keletkeztek. Minden nyelvből vett számtalan példával bizonyítható azonban, hogy az ilyen grammatischer Wechsel nem hosszú életű, mert az egyformaságra törekvő belső analógia a legtöbb esetben csakhamar eltünteti a különbséget azáltal, hogy vagy az egyik, vagy a másik alakot juttatja érvényre végig az egész ragozási és képzési rendszeren, mégpedig rendszeren az diadalmaskodik a kétféle alak közül, a mely az élő beszédben túlnyomó gyakorisággal fordul elő. Mint-hogy a *bab* szó paradigmájában a nyíltságnak megfelelő hangfejlődés érvényesült, azt kell hinnünk, hogy leggyakrabban e szónak valamely olyan alakját használták, melyben az eredeti *o* nyílt helyzetben volt. Aligha tévedünk, ha ilyennek a *babot* tárgyesetet jelöljük meg, mert a *bab*bal kapcsolatban legeslegtöbbször valószínűleg arról beszélnek az emberek, hogy *babot* ültetnek, szednek, törnek, főznek, esznek, vagy adnak-vesznek. Azt is gyakran emlegetik, hogy valakinek *babos* kendője vagy ruhája van, de e kettőhöz képest jóval ritkábban fordul elő a

*) Egyszer, a *martalóc* szóban, hosszú *ó*-t is találunk ma ilyen szl. *o* helyén, de ez könnyen megérthető számos *-óc*-végű szláv eredetű köz- és helyneveink hatásából.

bab alanyeset s még sokkal ritkábban a *babnak*, *babtól*, *babhoz*-féle ragos alakok.

Kisebb-nagyobb valószínűséggel sok más esetben is rá lehet mutatni az ilyen típusú szavaknak azon alakjára, vagy alakjaira, melyek a mindennapi beszédben a leggyakoribbak s azért döntő módon irányíthaták a végleges fejlődést. Pl. *asztalon*, *asztal-alatt* (-alá), *asztalos*, tehát: *asztal*; *zabot*: *zab*; *Garamon innen* (*túl*, *át*): *Garam*; *panaszol*, *panasza*, *panaszunk*: *panasz*; *darabot*, *darabok*, *darabos*, *darabig*: *darab*; *szabadon*, *szabadul*, *szabadít*: *szabad* stb.*) Az ilyenekkel szemben viszont pl. a *konkoly* talán a gyakori *konkolyt hinteni* szólásnak köszöni második *o* hangjának megmaradását. *Zátony*-ről is leginkább akkor beszélünk, ha a hajó, vagy valamely dolgunk *zátonyra jut*. A *pagony* szónak is valószínűleg a *pagonyban*, *pagonyba* helyragos alakjai a leggyakoribbak. A *topoly* és *jávor o-ját* a *topolyfa*, *jávorfa* összetételek őrizhették meg, míg ez utóbbival szemben az *ihar*, *juhar* mellékalak nyilván a szintén gyakori és szabályos *juharos*, *iharos* erdőnévből való elvonás. Éppígy a mai *Esztergom* a gyakori *Esztergomban*, *-ba*, *-ból* alakok miatt maradt meg, a régebbi *Esztergam* pedig a szintén elég gyakori *esztergami* melléknévből való elvonás volt. Régebben inkább *zálag* volt használatos, ma inkább *zálog*; az előbbiben a *zálagot ad*, *zálagos jószág*, *elzálagosít*, az utóbbiban pedig a *zálogban van* kifejezések hatását láthatjuk.

Minden egyes esetben persze lehetetlen pontosan megjelölni a szónak azon alakját vagy azon alakjait, melyek a többiekénél gyakoribbak (ehhez olyan gyakorisági statisztikára volna szükségünk, a melyet még nem állított össze senki, s a melyet nem is fognak összeállíthatni soha), némely esetben talán nincsen is lényeges különbség az egyes alakok gyakorisága között (ennek lehet aztán következménye az, hogy egy-egy szónak az egyik nyelvjárásban *o*, a másikban pedig *a* hangú alakja diadalmaskodott végig az egész paradigmán), sőt néha talán nem is éppen a leggyakoribb alaknak szabályos hangállapota volt a döntő, hanem olyané, a mely valamilyen oknál fogva

*) Érthető most már, azt hiszem, az *asztalnok* és *udvarnok* a hangja is a várt *o* helyén.

maradandóbb pszichológiai hatást gyakorolt. Teljességgel reménytelen volna tehát az a vállalkozás, mely minden egyes ilyen esetben meg akarná magyarázni, hogy miért fejlődött az *o* hangtörténete éppen ebben s nem abban az irányban, s azért az előbbieken magam is éppen csak néhány olyan példa bemutatására szoritkoztam, a melyeknél mégis némi valószínűséggel mutathatunk rá a fejlődés irányát befolyásoló okra.

Azt hiszem, hogy már az eddig fölhozottak is elég valószínűvé teszik magyarázatom helyességét, de erős bizonyítéka ennek az én véleményem szerint továbbá még azon körülmény is, hogy a ma hangzóvesztő szótöveknek (pl. *akol*, *bútor*, *szobor* stb.) kieshető *o*-ja nem vált nyiltabbra. Ez az *o* t. i. vagy megvan (pl. *akol*, *akolban*, *akolba* stb.) — és akkor természetesen zárt; vagy nincsen meg (pl. *aklot*, *aklom* stb.) — és akkor persze nyiltabbra sem válhatott. Az igaz, hogy éppen a például idézett *akol* szónak az OklSz. szerint valamikor *akal* mellékalakja is volt, de az *Akaluta* összetétel és az *Akalos* személynév (ha csakugyan a. m. 'aklos') egészen szabályos fejlődésűek, mert hiszen második *o*-juk nyílt szótagban állott, s így csak azt bizonyítják, hogy az a két nyílt szótagos hangtörvény (a potiori fiat denominatio), melyet a Nyr. XXXIX—XL. kötetben ismertettem, még nem érvényesült volt az egész magyar nyelvterületen, mikor a nyílt szótagbeli *o* > *a* hangváltozás megindult. A mely mai hangzóvesztő szó tehát akkor még nem volt hangzóvesztő, abban azidétt még éppen olyan módon váltakozhatott a (ma kieshető) *o* *a*-val, mint a **bob* ~ *babot* típusú szavakban. Tehát pl. *akol*, *akolba*, *akolnak* ~ **akalot*, **akalok*, *akalos*, *akaluta* stb. Az OklSz.-nak 1346. évi *Nyrakal* adata emléke lehet annak a hosszabb-rövidebb ideig tartó ingadozásnak, melyet minden, a belső analógia hatása következtében az egyik vagy a másik fok javára történő teljes kiegyenlítődés folyamatában okvetetlenül föl kell tételeznünk. Olyan nyelvjárásból vagy olyan leírónak egyéni nyelvéből való lehet, melyben **akalot*, **akalok*, *akalos*, *akaluta* hatása alatt a szabályosan *akol* alakú alanyesetbe is behatolt az *a*.

A szl. *okol*-ból való m. *akol*-ról még megjegyezhetjük, hogy egyetlen képviselője egy külön típusnak. Első szótagjának magánhangzója t. i. hangzóvesztőt megelőző szótag előtt állván, a

szerint változik nyílt vagy zárt minősége, hogy az utána következő szótag *o*-ja megvan-e, vagy hiányzik-e. Első *o*-ja nyilván azért vált nyiltabbá, mert a szót legtöbbször helyragokkal használták, mikor pl. a juhokat az *akolba* zárták, vagy mikor kieresztették őket az *akolból*. Mivel ezenkívül még magában az *acol* alanyesetben is szabályos az *a*, azért persze a szabályos **oklot* tárgyeset helyébe is csakhamar az *a* hangú *aklot* alaknak kellett lépnie.

c) Állandóan nyíltból állandóan zárttá vált
szláv *o*.

Ide az olyan szótagokat sorozom, a melyek a magyarban bizonyos ideig nyíltak voltak, de utóbb a rákövetkező nyílt szótag rövid magánhangzójának végleges kiesése következtében zártakká váltak. Ilyenek:

brekovica > *barkóca*, *Glogovac* > *Galgóc* (NyF. 65: 14, 20, 21), *konica* > *kanca*, *kopije* > *kopja*, *kopito* > *kapta*, *копѣце* > *kapca* (ASB. SzlJöv. I. 47), *Miskovec* > *Miskóc* (> *Miskolc*, Nytud. I. 187), *morava* > *morva*, *motovilo* > *motóla*, *Novigrád* > *Nógrád* (NyF. 65: 28, 29), *obadvojec* > **obajdovéc* > *abajdóc*, *pavozina* > *pózna* (NyF. 65: 3, 15, 24), *polica* > *polca*, *polc* (MNyv. VI. 67), *ponjava* > *ponyva* (u. o. 68), *povijalo* > *pólya* (NyF. 65: 3, 14, 25), *Regovica* > *Regóce* (u. o. 4, 19), *samonica* > **szamonca* > *szamóca* (u. o. 3, 19), *Topolica* > *Tapolca* (u. o. 4), *Topolovica* > *Taplóca* (u. o. 4, 19—21), *tragovnica* > **taragonica* > *targonca* (u. o. 14, 19, 25), *Virovitica* > **Vërovica* > *Verőce* (u. o. 19, 23, 26).

Meg kell itt először is jegyeznem, hogy *Galgóc*, *Miskolc*, *abajdóc* az én véleményem szerint csakis a *Galgócon*, *galgóci*, *Miskócon*, *miskóci*, *abajdócot*-féle alakokban rövidülhettek meg a két nyílt szótagos hangtörvény értelmében, mai alanyeseteik tehát csak az efféle ragos és képzős alakokból való elvonások. (Vö. NyF. 65: 20.) S most áttérhetünk a tanulságok levonására.

Az eredetileg nyílt, a következő nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesése miatt azonban zárttá vált szótagnak *o*-ja helyén ma *ó* (*ö*), *a* és *o* hangot találunk. A hosszú *ó* (*ö*) nem szorul bővebb magyarázatra; nyilvánvaló, hogy a *v* (*szamóca*

esetében az *n*) eltünése okozta. De miért vált az *o* a *kanca*, *kapca*, *kapta*, *Taplóca* esetében *a*-vá és miért maradt meg a *kopja*, *morva*, *polca*, *ponyva*, *Tapolca*, *targonca* esetében *o*-nak? — Azt hiszem, hogy a válasz nem nehéz. Ha meggondoljuk, hogy az *o* után mind a hat szóban *á* következhetik (*kopját*, *morvák* stb.), s ha azt látjuk, hogy *kopja*, *ponyva*, *targonca* mellett csakugyan ki is mutathatók a *kaplya* (OkI Sz.), *panyó* (MTsz.), *targanca* (NySz., CzF.) alakok, akkor jogossá válik az a föltevés, hogy az *o* itt is csak a következő *á* hatásának tulajdonítandó, éppen úgy, mint a már előbb tárgyalt *kosár*, *mocsár*, *laboda*, *szapora*-felékben. Hogy *morva*, *polca* és *Tapolca* mellett ma már nem tudjuk kimutatni az eredetibb *a* hangű mellékalakokat is, az aligha tekinthető e föltevés akadályául.

Azt hiszem tehát, hogy mindez esetekben a nyílt *o* előbb szabályosan *a*-vá vált, ez az *a* aztán a következő nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesése után zárt szótagba jutott, s végül a ragos alakok *á*-jának hatása következtében, szórványos hangváltozás eredményeként több esetben *o*-vá változott.

* * *

Az eddigiekben azt hiszem sikerült eléggé megvilágítanunk, hogy milyen föltételektől függ az, hogy egy-egy régi szláv jövevényszavunk *o* hangjának ma *a*, vagy pedig *o* (esetleg valamely más magánhangzó) felel-e meg. A régi szláv jövevényszavainkbeli *o* hangtörténetének teljes megvilágítása céljából most már csak két kérdésről kellene még szólnunk. Arról, hogy milyen módon tűnhetett el a magyarban egy-egy ilyen eredetű *o* (mert ilyen esetek is vannak, pl. *kamra*, *kolbász*, *Zsitva* stb.), s arról, hogy milyen korban történt meg az *o*-nak nyiltabbra válása. Az előbbi kérdéssel azonban már foglalkoztam «Egy ismeretlen magyar hangtörvény» cz. nem régen megjelent értekezésemben (NyF. 65), azt pedig már régóta tudjuk, hogy nyelvemlékeink a mai *a* helyén álló hangot az Árpád-kor vége felé kezdik az addig használt latin *o* betű helyett a latin *a* betűvel jelölni, s hogy ez a jelölés az Anjou-kor folyamán válik általánossá. S ez ebben a specziális esetben csakis azt jelentheti, hogy az *o* > *a* hangváltozás is abban a korban, t. i. a XIII—XIV. sz.-ban ment végbe. Mert igaz ugyan, hogy SZINNYEI általában na-

gyon megrendítette az Árpád-kori *o* betűnek *o* hangértékében való hitünket, de szláv jövevényszavaink Árpád-kori írásának speciális esetében semmi okunk sincsen kételkedni abban, hogy ez az *o* betű csakugyan *o* hangnak a jele volt; mert hiszen — ez értekezés bevezetésében kifejtett okoknál fogva — ma már abban sem lehet kételkednünk, hogy annak a szláv nyelvnek (esetleg nyelveknek) *o* hangja, melyből régi szláv jövevényszavaink valók, csakugyan *o*, nem pedig *a*-féle hang volt. S így ezek Árpád-kori *o* betűjének *o*-val való olvasása teljes összhangban marad SZINNYEI elméletének azon részével, mely szerint Árpád-kori nyelvméleink *o* betűjét csak akkor szabad *o*-val olvasnunk, ha erre etimológiai okunk van.

Mindezek alapján tehát régi szláv jövevényszavaink *o* hangjának történetében az én véleményem szerint az a fő szabály, hogy: az *o* a XIII. és XIV. sz. folyamán állandóan nyílt szótagban *a*-vá vált, állandóan zárt szótagban ellenben megmaradt *o*-nak. Változó minőségű szótagok *o*-jának sorsa általában attól függött, hogy az illető szónak milyen alakjai voltak az élő beszédben gyakoribbak. Ha az *o* a gyakori (esetleg pszichologiailag hatásosabb) alakokban nyílt helyzetben volt, akkor a belőle szabályos hangfejlődés útján keletkezett *a* hang a belső analógia hatása következtében (hosszabb-rövidebb ideig tartó ingadozás után) az illető szónak egész paradigmájában diadalmaskodott, de ha a gyakori alakokban zárt helyzetben volt, akkor persze az egész ragozásban megmaradt *o*-nak.

Ha ez az eredmény, a melyre jelen értekezésemben jutottam, meg fogja állani a kritikát, akkor persze nemcsak szláv jövevényszavainkra nézve lesz helyes, hanem egyáltalában mindazon szavainkra, akár eredetiek, akár jövevények, melyek a XIV. sz. előtt már megvoltak a magyar nyelvben.

HORGER ANTAL.